

הרפורמה בתוכנית הלימודים בתל אביב: אחריות הפקולטה ואחריות הסטודנטיות והסטודנטים

רועי קרייטנר

בשנת הלימודים תשע"ו הנהיגה הפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל אביב תוכנית לימודים חדשה.¹ התוכנית עוצבה כדי ליצור חוויית לימוד עמוקה ומשמעותית עבור הסטודנטים. ברשימה זו אציג את התפיסה שבבסיס התוכנית להבנתי, את תרגומה ליעדים קונקרטיים, ואת הכלים העיקריים שנבחרו כדי להגשימם.

התפיסה

בסופו של תהליך של בחינת תוכנית לימודים, מועצת הפקולטה מקבלת החלטות בסדרת נושאים שנחזים כטכניים: מספר השעות של הקורסים; האם קורסים יילמדו בסמסטר או בשנה, ובאיזה סדר; לכמה קבוצות תתחלק הכיתה וכו'. אולם ההחלטות הסופיות הללו מגיעות בעקבות דיון מעמיק בתפיסות פדגוגיות ובתפיסות משפטיות. כמו בהחלטות אופרטיביות רבות, ההסכמה הסופית היא על ההסדרים הפרקטיים – אין הצבעה על "תפיסה" ובמובן מסוים (וחשוב), אין לפקולטה תפיסה חינוכית אחת.² לכן, הדברים הבאים מבטאים נקודת מבט אישית על תוכנית הלימודים. נדמה לי שלא מעט חברי סגל שותפים לתפיסה, אך אין כאן יומרה להציג עמדה של קונצנזוס. במהלך הדיונים על התוכנית הובעו עמדות אחרות, ואין להניח שכולם בסופו של דבר חולקים תפיסה אחת. בהינתן אזהרה זו, אציג את התפיסה החינוכית כפי שאני מבין אותה.

לימודים באוניברסיטה הם הרבה יותר מהכנה "לעולם האמיתי" ולתפוס אותם כהכשרה מקצועית בלבד יהיה החמצה של ממש. ללימודים באוניברסיטה פוטנציאל להיות חוויה מכוננת, אתר שבו מעוצבות ההבנות העמוקות של אדם ביחס לשאלות הגדולות בחייו. כמוסד – שנציגו הם מורות ומורים – מוטלת על הפקולטה אחריות לחינוך תלמידיה, ועל כן תוכנית הלימודים מייחסת חשיבות רבה לאחריות המוסד לספק אפשרויות לחוויה עמוקה במישור החינוכי. אך במובן אחר ועמוק יותר, כל סטודנט אחראי לחינוך שלו עצמו. הדבר אינו מובן מאליו, ודאי לא לאדם צעיר שחוויתו הלימודית המעצבת עד כה היא בית ספר תיכון. התוכנית שואפת לספק חוויה לימודית ממריצה ומרגשת, ודרכה לאפשר לכל סטודנט וסטודנטית לתפוס חזקה ואף בעלות, ודאי אחריות, לחינוך שלו; אם תרצו, שאיפה שהתלמידים ינכסו לעצמם את החינוך. מדובר בהכנה שלא מקבלים מוצר מוגמר שהוכן מראש על ידי אדם אחר או מוסד, אלא הסטודנטים עצמם מעצבים ובוני תהליך, שהם אחראים באופן בסיסי לאופיו, ושאינו לו סוף. התוכנית צריכה לספק את ההזדמנויות לפתח עצמאות מחשבתית, כולל התבוננות על הלימודים עצמם. תהליך כזה מעשיר את חוויית הלימודים של כל מי שעובר אותו, גם אם הוא לא מתעדר לבלות את חייו באקדמיה. השאיפה, אם כן, היא לא להפוך את החינוך המשפטי לתוכנית חיים של כל תלמיד, אלא לספק לו את תחושת האחריות על הליך החינוך שלו ובכך להעצים הן את התלמיד והן את חוויית הלימוד.

היעדים

היעד הכללי ביותר של תוכנית הלימודים הוא לספק לסטודנטים ראייה רחבה של המשפט ושל תפקידי המשפט בחברה. יעד זה מתחייב מההבנה כי תלמידי הפקולטה יהפכו עם הזמן למנהיגים – הן במשפט באופן פרטני, והן בחברה במישורים נוספים: עסקיים, רגולטוריים, פוליטיים, ותרבותיים. היומרה הראויה של הפקולטה לחנך את מנהיגיה של הקהילה המשפטית מחייבת כי לתלמידים תהיה יכולת להבין את ההיגיון הפנימי של מוסדות החברה העיקריים, כדי שיוכלו לתרום לעיצובם. למשפט תרומה מרכזית בשלל תחומי החיים. המשפט מספק את התשתית לשוק, את כללי הפעילות של השלטון, ואת המותר והאסור בין אדם לחברו. אך תרומתו אינה מסתיימת עם כללי הפעולה הראשוניים: המשפט מכוון התנהגויות, מבנה את התרבות הפוליטית, ומשפיע עמוקות על המשגת הזכויות והחובות החברתיות. מנהיגי הקהילה המשפטית חייבים לפתח רגישות לתפקידים השונים של המשפט, ולגבש תפיסה על אודות תפקידיו הראויים. תוכנית הלימודים אינה צריכה לספק תשובה אחידה לשאלות המתעוררות סביב תפקידי המשפט – וגיוון התפיסות של מורי הפקולטה מגן מפני אפשרות של חינוך חד-גוני; התוכנית חייבת לתת לתלמידים כלים להבין, להעריך, ובסופו של דבר לעצב את המשפט בהתחשב בתפקידיו השונים.

אולם ראייה רחבה בפני עצמה לא תספיק. האומנות של המשפט היא להפוך את השאיפות הכלליות, את המחויבויות הנורמטיביות העמוקות, להסדרים מוסדיים מוחשיים ופרטניים. לכן יעד נוסף של התוכנית הוא בניית היכולת לתרגם את ההבנה הרחבה לכלים קונקרטיים. על כן, תפקיד בסיסי של תוכנית הלימודים הוא להעניק לתלמידיה מיומנויות משפטיות, במובן הקלאסי של המושג. בוגרות ובוגרים של הפקולטה חייבים להפנים את היכולות והכלים של משפטן מצוין: זיהוי וניתוח של בעיה משפטית, תרגום של סיטואציה מורכבת לבעיה משפטית ממוקדת, בנייה של טיעון סדור וקוהרנטי, ביקורת של טיעונים נגדיים, שימוש מעודן בכללים וסטנדרטים, הסתמכות על תקדימים ואבחונם, ביטוי רהוט בעל פה ובכתב. הם חייבים להיות מסוגלים לבצע מחקר משפטי איכותי, לאתר פתרונות משפטיים קיימים, ולזהות מקומות שבהם הרקמה המשפטית פתוחה ודורשת פיתוח יצירתי. הם צריכים להבין את טעמי המדיניות העיקריים העומדים בבסיס ההסדרים המשפטיים המרכזיים, ולהיות מסוגלים להעריך עיקרי מדיניות משפטית בתחומים שונים. בתמצית, אפשר לומר שהשפה המשפטית היא כלי שכנוע עם אוריינטציה לצדק, והלימודים צריכים להפוך את התלמידים לשולטים בה ברמת שפת אם.

הכלים

השינוי הפרקטי העיקרי בתוכנית החדשה הוא מבני – התוכנית אמורה לבנות את הידע המשפטי באופן מצטבר, נדבך על נדבך, וליצור אצל הסטודנט תחושת התקדמות. לשם כך (ומטעמים נוספים), הקורסים קוצרו כדי לאפשר מבנה ברור יותר של קורסים בסיסיים וקורסים מתקדמים, וכך הם ניתנים במסגרת סמסטריאלית (למעט סמינרים וקליניקות). מספר הקורסים בשנה גדל כדי לספק תשתית מלאה יותר לשנים המתקדמות, ונוצר מבנה של קורסים מתקדמים עם קשר ישיר לקורסי הבסיס (לדוגמה: סוגיות מתקדמות בנוזיקין, כהמשך לקורס בינינו נזיקין). השינוי השני הוא תוכני, ומתבטא בתוספת של קורסים חדשים. חלק מהקורסים החדשים מיועד להפוך את התוכנית לעדכנית; חלק אחר נועד ליצור תשתית שתאפשר לימוד מצטבר; חלק ממלא את שני התפקידים. השינוי השלישי הוא פדגוגי, ומתבטא בשני קורסים בקבוצות קטנות: לימוד קורס אחד מקורסי

הבסיס של שנה א בקבוצה קטנה, כדי ליצור חויית לימוד אקטיבית הניזונה מקשר אינטנסיבי עם מרצה; ולימוד קורס חוצה תחומי משפט שילמד בשנה ד. אפרט מעט לגבי שלושת השינויים הללו. **לימוד נדבך על נדבך:** בתחומים אקדמיים רבים קיימת שיטת לימוד הנבנית נדבך על נדבך בצורה היררכית. לימודי המשפטים (בבתי ספר למשפטים ברוב העולם, ועד כה גם בפקולטה) לא היו מאורגנים כך. אומנם התקיימו קורסים שנחשבו למתקדמים, ובמקרים אחדים היו דרישות מוקדמות ללימוד קורס ספציפי. אולם ברוב המקרים, נדמה היה שהקורסים מתקיימים באותו מישור. תרמה לכך העובדה שחומר הלימוד ברוב הקורסים הורכב מפסקי דין של בית המשפט העליון; לכשהפנים תלמיד את מיומנות קריאת הפסיקה, נותר לו רק להרחיב את פריסת הידע, בלי שיספקו לו כלים חדשים ככל שהלימודים התקדמו. היעדר היררכיה ברורה יותר בין הקורסים פגע הן ביכולת להעמיק בתחום, והן בתחושה של לימודים יש היגיון מעבר לאוסף של קורסים. בתוכנית החדשה, הניסיון הוא ליצור התקדמות, הן מבחינת תוכן והן מבחינת כלים. אדגים בשני חידושים של התוכנית.

1. בשנה ב לומדים התלמידים קורס מתקדם באחד מתחומי המשפט המהותיים שלמדו בשנה א (חוזים, נזיקין, עונשין, חוקה). בקורס זה חוזרים לסוגיות שכבר נלמדו בקורס הבסיסי, אך במקום לעסוק בהבנת הדין והפסיקה, עוסקים בעיקר בחשיבה המחקרית שהעמיקה באותן סוגיות. חומרי הלימוד בקורסים אלו הם בעיקר מאמרים או קטעי ספרים, ואופן ניתוח הסוגיות מתרחק מנקודת המבט של השופט שמארגנת את ההבנה בקורס הבסיסי. משמע, חוזרים לתחום עיסוק שכבר נדון, אך בוחנים אותו בכלים שונים, ובאופן מחשבה חדש.

2. בתוכנית החדשה, קורס חובה בשנה א בתיאוריה משפטית מספק מבוא לגישות שונות, כך שהקורסים המתקדמים בתיאוריה נבנים על בסיס משותף. הקורס הזה מאפשר לתלמידים לראות את הקורסים המתקדמים כקשורים אחד בשני (כשהם מספקים תשובות שונות לשאלות משותפות, או כלים שונים לבחון אותן שאלות). המבנה הזה חושף את הקשר בין צורות מחשבה שונות על אודות המשפט, ומאפשר הבנה מעמיקה של אופני החשיבה השונים.

קורסים חדשים: בשנה א נוספו קורסים שמטרתם להניח תשתית תיאורטית רחבה. נוספו קורסים במשפט ישראלי (שמספק תשתית מוסדית וארגונית של מערכת המשפט הישראלית, כולל השוואה לשיטות אחרות ודין וחשבון על התפתחות השיטה בארץ); פרוצדורה (תשתית תיאורטית לתחומים של סדר דין וראיות, שנלמדו בעבר בשנה ג); תיאוריה משפטית (ראו למעלה); חקיקה ורגולציה (דין וחשבון רעיוני על תחומים מרכזיים במשפט העכשווי, שלא היה להם ביטוי כללי בתוכנית הלימודים עד כה). הקורס האחרון חשוב הן לעדכון התוכנית, בשל החשיבות ההולכת וגדלה של הרגולציה למשק ולעולם המשפט, והן כדי ליצור לימוד מצטבר. בעבר, קורסים בתחומי רגולציה מרכזיים כמו הגבלים עסקיים, דיני ניירות ערך, דיני סביבה – נלמדו ללא כל הכנה שמקשרת בין התחומים אף על פי שמדובר בתחומים שבהם השחקן המשפטי העיקרי הוא רגולטור. הקורס הזה מעניק תשתית תיאורטית לעבודת רגולטורים באופן כללי, וכך מאפשר העמקה בקורסים המתקדמים הדנים בתחומי רגולציה ספציפיים. בשנה ב נוספו קורסים מתקדמים בתחומים מהותיים (ראו למעלה), ונוספו קורסים מתקדמים חדשים בתיאוריה. המבנה החדש בקורסים התיאורטיים מכון ליצור הבנה רחבה של תפקידי המשפט בחברה, והוא משתלב גם עם המגמה ליצור מסגרות לימוד שמשלבות דיסציפלינות שונות.

קורסים "קטנים": בשנה א כל תלמיד לומד קורס אחד מהקורסים המשפטיים הבסיסיים (כלומר, קורס כדוגמת חוזים, נזיקין, חוקה, או עונשין) בקבוצה קטנה של ארבעים וחמישה תלמידים (שליש מסלול). כך, לכל תלמיד יש הזדמנות לחויית לימוד תוך קשר אינטנסיבי עם מרצה, בקבוצה שבה אפשר לנהל דיון ברמת מחויבות גבוהה. כמו כן, בשנה ד ילמדו התלמידים קורס חוצה תחומי משפט.

הרפורמה בתוכנית הלימודים בתל אביב: אחריות הפקולטה ואחריות הסטודנטיות והסטודנטים | רועי קרייטנר

קורס זה מיועד להשיג כמה מטרות: לחייב את התלמידים לחשוב באופן אקטיבי על השילוב בין חומרים שונים שלמדו כיחידות נפרדות, ובכך לפתח ראייה רוחבית; לפתח הבנת מורכבות; לספק הזדמנות לעבודה בצוותים, המאפיינת עבודה מקצועית בתחומים משפטיים רבים; לספק הזדמנות לפיתוח טענות עצמאיות; לספק הזדמנות נוספת ללימוד בקבוצה קטנה יחסית עם מורים מהסגל הפנימי. קורסים חוצי תחומי משפט יינתנו לראשונה בשנת הלימודים תשע"ט.

החידושים בקורסים ובמבנה שזורים זה בזה כדי להבהיר את הקשרים בין התשתית התיאורטית לבין ההבנה הבסיסית של תחומים משפטיים מהותיים, ולאחר מכן לבחינה המתקדמת של נושאים מורכבים. לשנה א נוספו קורסים תשתיתיים; לשנה ב רג נוספו קורסים מתקדמים; לשנה ד נוסף קורס סינתטי, המשלב תחומים שונים ורמות דיון שונות. ביחד אמור המבנה לספק לסטודנטים את האפשרות לנתב את דרכם בתוך עולם משפטי עשיר ומגוון.

סוף דבר

באחד הראיונות שקיים הצוות לבחינת התוכנית בשלבי ההכנה המוקדמים, ציטט תלמיד את אחד המרצים שאמר שאינו מעוניין להכשיר טכנאי משפט, אלא לספק כלים לאדריכלי משפט. ברור שלאדריכלים צריכה להיות שליטה מעולה בחומרים, הם חייבים לדעת מה איכות הברזל הדרושה כדי שהגשר יישא בכובד המשא. אבל הם גם צריכים להסתכל מעבר לחומרים, להבין את הקשר בין החדרים והחללים הנוספים בבניין, וגם חייבים לתת את הדעת על הקשר בין בניין לבניין. בסופו של דבר, הם צריכים נוף מהגג, כי הם צריכים לראות את העיר כולה. זו יומרה שאפתנית, והתלמידים בפקולטה ראויים לה.

תוכנית הלימודים החדשה נולדה מטעמים פרוזאיים ומטעמים עמוקים בו בזמן. תוכנית הלימודים הקודמת הייתה טובה מאוד, אך הייתה כבר בת חמש עשרה. בשנים שחלפו מאז שאומצה השתנו עולם המשפט והמקצוע המשפטי, השתנו תנאי התחרות בין המוסדות, והשתנה גם סגל הפקולטה. לכן מטבע הדברים התוכנית דרשה עדכון. הטעם העקרוני נעוץ בתחושה שאפשר לשפר את החוויה הלימודית של הסטודנטים. חברי הסגל האקדמי נהנים מסביבה אינטלקטואלית תוססת, עמוקה, מאתגרת, ומלהיבה. התוכנית עוצבה מתוך אמונה שאפשר לחלוק את העושר ולשתף בצורה משמעותית יותר את הסטודנטים באותה חוויה. המורים בפקולטה היו מוכנים להשקיע מאמצים מתמשכים (בהכנת קורסים חדשים, בשינויים בקורסים קיימים, ובפיתוח מסגרות חדשות לגמרי מבחינה פדגוגית) כדי להבטיח שהדבר יצא אל הפועל. הנכונות להשקיע בתוכנית נבעה מתחושה שתלמידנו ראויים למאמץ, שהפוטנציאל גדול, וההבטחה מלהיבה.

מדי שנה בשנה מפקידה החברה בישראל כשלוש מאות מבנותיה ומבניה המוכשרים ביותר בידינו. בשל מכלול סיבות – נחישות ועבודה מאומצת, רקע, קשרים, העובדה כי מדובר בנוער תחרותי וחרור שאיפות להצלחה והשפעה, ואולי קצת בשל כישורים משפטיים והיתרונות שהמקצוע מעניק לבעליו – רבים מהם ישתלבו בתפקידים מובילים במשק, בשלטון, ובחברה האזרחית. חובתה של הפקולטה לשלוח אותם לעולם עם תחושת אחריות עמוקה; ראשית האחריות החברתית של התלמידים היא באחריות שלהם על החינוך שלהם, כאן בפקולטה.

הערות

- 1 בראשית כהונתו כדיקאן, הקים פרופסור רון חריס צוות לבחינת תוכנית הלימודים לתואר ראשון. הצוות ראיין חברי סגל וסטודנטים, חקר את הנושא של תוכניות לימודים, והגיש דו"ח למועצת הפקולטה. לאחר מכן ועדת ההוראה של הפקולטה הובילה את פיתוח התוכנית, שנדונה בכמה ישיבות מיוחדות של מועצת הפקולטה עד אישורה הסופי. הצוות כלל את פרופ' ישי בלנק (שהיה בהקמתו סגן הדיקאן לעניינים אקדמיים); פרופ' נטע זיו; פרופ' טלי פישר; פרופ' שי לביא; פרופ' אביחי דורפמן; ואותי. ביולי 2014 החלפתי את פרופ' בלנק כסגן דיקאן, ומתוקף תפקיד זה עמדתי בראש ועדת ההוראה שפיתחה את הרפורמה והפכה את המלצות הצוות לתוכנית אופרטיבית, וליוותה את שלבי היישום של שנותיה הראשונות של הרפורמה.
- 2 למשל, בדיוני הצוות נשמעה הצעה להפוך את לימודי המשפטים לתואר מתקדם בלבד, שיהיה פתוח לבעלי תואר אקדמי בכל תחום שהוא. כמו כן, נשמעה הצעה שעל פיה לימודי המשפטים יורחבו למסגרת חמש שנתית, שתורכב משנה ראשונה במשפטים, שנתיים בהרחבת ידע בתחומים אחרים בעיקר במדעי הרוח, ועוד שנתיים של לימודי משפטים מתקדמים. נשמעה גם הצעה שלפיה התוכנית תורכב ממינימום של קורסי חובה, ולאחר מכן קורסים העוקבים אחרי ענייניו המחקריים של הסגל האקדמי. הצעות אלו היו מחייבות שינוי יסודי בתואר, ולא הובאו בפני מועצת הפקולטה מטעם הצוות.

